

Bosznia-Hercegovina külgazdasága

Pap Norbert

Summary

The study examines the foreign economic relations of Bosnia Herzegovina in the aspect of FDI (Foreign Direct Investment), foreign trade and tourism.

The geographical location of the country, the natural resources and the production experiences determine the system of foreign economic relationships.

The study proves that in the system of foreign economic relationships of Bosnia Herzegovina the former Yugoslavian republics, and the geographically close situated, economically developed countries (Italy, Austria) play an outstanding role.

The countries – principally the member countries of the NATO – who take part in preserving peace in Bosnia, form a particular group. Further more the rich muslim (arabian) countries form a special freak.

1. Bosznia-Hercegovina külgazdasági kapcsolatait meghatározó főbb sajátosságok

Bosznia-Hercegovina a Balkán-félsziget nyugati részén elterülő föderatív állam. Belső részeinek egymáshoz való, valamint a környező államokhoz való viszonya bonyolult, ellentmondásos. Ennek megfelelően, a külgazdasági kapcsolataiban, így a turizmusban, kereskedelemben és a működőtőke mozgásokban is szokatlan, a jelzett problémákra utaló jelenségeket regisztrálhatunk.

Fekvése, szomszédsági viszonyai, transzregionális kapcsolatrendszere és a geopolitikai meghatározottságai a következő regionális kapcsolatok jelentőségét vetik fel:

1. A kialakult gazdasági kapcsolatrendszer első köre a volt jugoszláv köztársaságokhoz kapcsolódó együttműködés.
2. A stabilizációs erőben résztvevő nyugat-európai országok, melyeknek a gazdasági súlya hagyományosan erős a térségben – első-

sorban Németország és Olaszország, de ide tartozik Magyarország is – a gazdasági együttműködés következő körét képezik.

3. A térségtől távolabb elhelyezkedő, elsősorban angolszász — döntően USA, Nagy-Britannia — hatalmakkal való együttműködés a politikai dimenzió függvényeként alakult ki, hosszabb távon a jövője kérdés.
4. A boszniai muszlim népességnek az iszlám világgal való együttműködési dimenziója egy sajátos külgazdasági jelenség a térségben.

Az ország természeti erőforrásai számottevőek. A Száva-parti-síkság és a mediterrán jellegű Neretva völgy jelentős agrár-ökológiai potenciállal rendelkezik.

Hatalmas erdei, a felszín alatt megbúvó ásványkincsek (vasérc, barnakőszén, lignit, bauxit) sokféle ipari tevékenység alapjául szolgáltak.

Kulturális örökségét az elmúlt évszázadok uralomváltásai nagymértékben meghatározták. A római, illír, szláv, török, osztrák-magyar, titói jugoszláv, stb. kulturális elemek, a katolicizmus, az ortodoxia, a bogumil és a muszlim vallási örökség, Szarajevó kulturális pezsgése és a rurális térségek másfajta életformája egyaránt jelen van Bosznia-Hercegovinában. Az 1990-es évek háborús időszaka súlyos pusztulást okozott a műemlékekben, főleg a vallási jellegűekben, de a helyreállítás nagy lendülettel folyik. Szerepük nem csak a turizmus fejlesztésében, de a kulturális külkapcsolati (és ehhez kötődően a külgazdasági) rendszerében is jelentős.

Humán erőforrásairól pontos képünk nincs, éppen a census hiánya miatt, hiszen a háborús időkben történt migráció jelentős változásokat hozott, melyek összeírással történő elismerése súlyosan sérti a felek érdekeit, ezért csupán becslésekre hagyatkozhatunk. Az 1991-es összeírás idején a lakosság szám 4 377 ezer fő volt, a népsűrűség pedig 85,6 fő/km². 2000 közepén az ENSZ becslése szerint a lélekszám 3977 ezer volt, a népsűrűség pedig 77,8 fő/km²-re csökkent. A muszlimok aránya 1991-ben 43,7% volt. A szerbek aránya 31,4%, míg a horvátoké 17,3% volt. Az ún. jugoszlávok aránya 5,5% volt.

A bosznia-hercegovinai gazdaság alapja a gazdag természeti erőforrásokra alapozott kitermelő- és feldolgozóipar. Az 1992-ben kezdődött polgárháborút megelőzően a bányászat és az ipar aránya a GDP-ben 51% volt, a foglalkoztatás területén is minden második ember ezekben az ágazatokban dolgozott. A szocialista Jugoszlávián belül a területi egységeket nagyfokú specializáció jellemezte. A boszniai ipar alapanyagokat és félkésztermékeket biztosított a többi jugoszláv köztársaság szintén specializált iparágainak. A boszniai gazdaság egy további sajátossága volt a fegyvergyártás.

A politikai önállósodást az ország gazdasága súlyosan megszenvedte. A háború súlyos emberi és anyagi károkat okozott. A GDP több mint két harmaddal csökkent 1991-ről 1995-re (1900 USD-ről 400 USD-re). A népesség 1995-re 1 millió fővel csökkent a háborús veszteségek és a menekültáradat révén. A boszniai lakosság mintegy 60%-a a háborút más lakóhelyen fejezte be. Az infrastruktúra súlyos károkat szenvedett. A három

etnikai, politikai közösség egymástól elkülönült közigazgatást és gazdasági szabályozórendszert alakított ki. A szerb és a horvát közösség az anyaországi területekkel nagymértékben integrálódott. A bosznia-hercegovinai gazdaság helyreállítását a háború végén ez a dezintegráció súlyosan hátráltatta. A nemzetközi közösség jelentős gazdasági segílyt és segítséget nyújtott Bosznia-Hercegovinának.

A háborút követően nagyon jelentős gazdasági növekedés következett be, de egy igen alacsony szintről. A növekedés üteme gyorsan csökkent a 2000-2001-es évekre 5-6%-ra. A növekedés fő forrása a helyreállítással kapcsolatos tevékenység volt, elsősorban a közzférához kapcsolódó beruházás és fogyasztás. Az export is gyorsan nőtt, szintén egy alacsony szintről. A gazdaságban a „fekete” vagy „szürke” szektor aránya jelentős, a látogató ezt a mindennapokban is megtapasztalhatja.

A bosznia-hercegovinai politikai egységek gazdasági helyreállításában jelentős különbség mutatkozik. A Föderáció esetében a folyamat igen erőteljes, míg a Szerb Köztársaság esetében megkésettiségről beszélhetünk. A támogatások zömét a bosnyák-horvát területek kapták, a szerbek csak 1998 után kapcsolódtak be a helyreállításba erőteljesebben.

A háború előtti állapotokhoz képest a gazdaság szerkezete jelentősen megváltozott. A dezindusztrializáció előrehaladt. Az ipar és a bányászat súlya 1999-ben csupán 23% volt. Az ipari helyreállítás főként a hagyományos villamosenergia-termelést (főleg vízerőművek), a szénbányászatot, a fémfeldolgozást, az élelmiszeripart, fafeldolgozást és a textilipart érintette. A háború előtt kb. tucatnyi állami tulajdonú nagyvállalat adta a termelés meghatározó részét (több mint 50%-át). Ezek nagyobb része állami tulajdonban maradt. A gazdaság alig több mint 1/3-a került magánkézbe. A gazdasági helyreállítási program kapcsán került előtérbe a magánszféra erősítése, főként a kis- és középvállalati szektor keretében.

Az építőipar szerepe kiemelkedő. Ennek oka részben arra vezethető vissza, hogy az újjáépítési program főként az infrastruktúra elemeinek rekonstrukcióját, nagy volumenű épület-helyreállítási munkálatokat jelentett. Másrészt viszont a közműépítés, építőipar igen fejlett volt már a szocialista Jugoszlávián belül is. Ezeket a képességeket a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban is kamatoztatni lehetett. Az első nagy volumenű szerződéseket 1999-ben kötötték a Közel-Keleten és Afrikában.

A kereskedelem fejlődésének nagy lendületet adott a nemzeti valuta létrehozatala (konvertibilis márka). Előzőleg a horvát kuna, a jugoszláv és a bosnyák dinár volt forgalomban. Ezt követően a belső kereskedelem fejlődni kezdett. A bosnyák területek energiával látták el a szerb területeket, míg a szerbek élelmiszert szállítottak a bosnyák területekre. A kiskereskedelemben fontos szerepet játszottak a Boszniában állomásozó nemzetközi erők személyzetének költései, de befolyásolták a bosnyákok külföldi hazautalásai is, melynek szerepe hagyományosan jelentős.

A mezőgazdaság súlya a Föderáció a GDP-jében 8,8% volt 2000-ben, a Szerb Köztársaságban pedig 23,9%. Jelentős problémát okoznak a földtulajdonjogával kapcsolatos viták mindkét részén az államnak. Szembetűnően magas a felhagyott, nem művelt földek aránya az ország területén.

2. A nemzetközi turizmus

1. táblázat
A nemzetközi turizmus változásai Bosznia-Hercegovinában
(1996–2001; ezer fő)

Év	Turistaérkezések száma	Turistaéjszakák száma
1996	45	158
1997	76	212
1998	90	231
1999	89	214
2000	108	263
2001	90	222

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

A turisták tartózkodási ideje tartósan 2 és 3 nap közötti. Szarajevóban az elmúlt években ezt kismértékben meghaladó értékekkel találkozhatunk. A különbség az elmúlt években csökkent. Az ország rendkívül gazdag természeti, kulturális, építészeti és régészeti értékekben, melyek turisztikai desztinációk alapjául szolgálnak. Változatos, helyenként alpesi jellegű tájai, sajátos hangulatú városai és az egymás mellett élő különböző kultúrák sajátos kontrasztjai együttesen határozzák meg idegenforgalmi imázsát.

2. táblázat
A turisták megoszlása néhány jellemző kibocsátó ország szerint
(fő, 1996–2001)

Kibocsátó országok	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Horvátország	7 297	19 156	24 744	22 907	27 787	18 895
Szlovénia	3 111	4 781	6 455	6 851	9 062	8 566
Ausztria	1 382	2 478	2 592	2 459	2 926	2 700
Franciaország	1 430	1 698	2 549	2 619	3 015	2 534
Olaszország	2 563	5 363	5 982	4 958	7 268	6 402
Norvégia	1 199	2 106	1 386	1 355	1 213	912
Németország	4 014	5 939	6 919	6 916	6 799	5 957
Spanyolország	440	1 051	1 344	1 545	2 192	1 600
Hollandia	824	1 573	1 182	1 749	1 771	1 563
Svédország	1 039	1 689	1 703	2 138	1 794	1 655
Nagy Britannia	2 604	3 044	3 376	3 341	3 324	2 842
USA	8 681	8 305	7 698	7 181	7 997	6 626
Jugoszlávia	270	552	2 123	3 797	4 887	6 419
Csehország	473	2 978	2 282	1 021	2 238	2 483
Törökország	1 314	1 444	2 144	3 122	3 419	1 774
Egyiptom	112	270	86	253	146	197
Irán	73	142	100	243	1 839	150
Magyarország	392	565	970	859	1 278	1 402
Teljes hazai	53 850	84 017	98 906	110 545	112 900	95 877

Összes turista	98 601	160 335	188 677	199 301	221 418	185 963
----------------	--------	---------	---------	---------	---------	---------

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

Az ország turizmusának jellemzőit a turisztikai termékek és a turizmus főbb formái szerint mutathatjuk be.

Bosznia-Hercegovina tengerpartja Neum településre és annak közvetlen környékére korlátozódik. Ez a kis nyúlvány (korridor) az ország többi részével szerves kapcsolatba nem áll. Megközelíthetősége – idegenforgalmi szempontból – csak Horvátországon keresztül biztosított. A tengerpart rövidségéből és a település kis méretéből adódóan a tengerparthoz, illetve a tengerparti üdüléshez kötődő turizmus jelentősége csupán helyi-regionális. A turizmus sajátosságai Neumban nem mutatnak jelentős eltérést a horvát tengerpart idegenforgalmához képest.

A természeti szépségek sokasága, a tavak, folyók, hegyek, a természeti különlegességek sokasága jelentős tartalékokat biztosít a turizmus fejlesztésére. A természeti látnivalók egy részét védelemben részesítik. A legfontosabb ilyen védett területek: a Kozara, Sutjeska, Hutovo Blato, Bjelasica.

A háborús évek alatt a gazdasági, azon belül a mezőgazdasági aktivitás számos területen szünetelt. A parlagon hagyott földek jelentős ökológiai értéket képeznek. Ezen területek egy részén aknamezők húzódnak. Ezek felszedése és a területek megközelíthetővé tétele egyelőre beláthatatlan. A területek ökológiai regenerálódásának kedvez a jelenlegi elzártság. Közép-, valamint hosszútávon jelentős tartalékként szolgálhatnak a természeti értékekre alapozott turizmus fejlesztése számára.

Az egymás mellett élő, illetve egymásra települt kultúrák gazdag kulturális örökséget hagytak maguk után. A háborús évek alatt az épített örökség súlyos pusztítást szenvedett. A háborús felek előszeretettel rombolták a másik fél/felek kulturális szimbólumait, elsősorban a szakrális létesítményeket.

A városok közül kiemelkedik Szarajevó és Mostar kulturális öröksége. Ezen a két településen a kulturális értékek jelenleg is aktív turizmus alapját képezik.

Az idegenforgalmi statisztikák különös jelensége, hogy távoli országok polgárai szokatlanul minősíthető érdeklődést tanúsítanak Bosznia-Hercegovina iránt (2. táblázat). A különös statisztikai jelenségnek az oka, hogy az SFOR kötelékében szolgáló békefenntartó katonák idelátogató családtagjai az igen gyér turistaforgalmon belül jelentős arányt tesznek ki. Ez a fajta látogatóréteg meglehetősen nagy jelentőségű a jelenlegi turisztikai aktivitáson belül, elsősorban a szálláshelyek árszínvonalának kialakításában játszik szerepet. Hosszabb távon várhatóan a marketing területén lesz jelentősége. A békefenntartókat küldő országokban Bosznia-Hercegovina turisztikai jelentősége, vonzerői ismertebbé válnak, a küldő országok rangsorában a korábbinál előrébb kerülhetnek.

A Balkán-félsziget legjelentősebb római katolikus vallási központja Medugorje. A búcsújáróhely jelentős látogatóforgalmat generál. A Mária kegyhely – a hercegovinai horvátok számára fontos kulturális szerepén túl – Medugorje számára gazdasági szempontból is fontos. A helyi vendéglá-

tás, kereskedelem a településen lakók számára a megélhetés szinte kizárólagos formája.

Ugyan nem kimondottan vallási turizmus, de vallási, kulturális elemei vannak az iszlám világból érkező turistáknak utazási motivációjának is. Az elsősorban a Közel-Keletről érkező látogatók a boszniai muzulmánok által lakott területeket keresik fel. A látogatók találkoznak a számukra felkínált vallási jelképekkel, jellemző ajándék-, illetve emléktárgyakkal. Egy másik sajátos kapcsolat, hogy az Európai Unió államaiba irányuló illegális migráció felhasználja ezt a turisztikai infrastruktúrát. Az migránsok turistaként repülőgéppel érkeznek Bosznia-Hercegovinába, innen pedig illegális csatornákon jutnak tovább, főként Szlovénián keresztül.

Az egykori téli olimpiai helyszínen, a Jablanicán kialakított sportkomplexum a síturizmus számára kínál fejlődési lehetőséget. Látogatásunk idején intenzív építkezést láthattunk a helyszínen. A turisztikai központ látványos fejlődés kiindulópontjánál van.

A turisztikai fogadó infrastruktúra állapota a háborús pusztítások és a jelenlegi gyenge forgalom miatt meglehetősen rossz. A fejlődéshez jelentős beruházásokra van szükség. A turizmus marketing és információs rendszer kezdetleges állapotban van.

Az ország – értékei és fekvése alapján – az idegenforgalom fejlesztésében komoly perspektívával rendelkezik. Elsősorban a Balkán és a közép-európai térség számára kínálhatja turisztikai termékeit.

3. Külkereskedelem

A helyreállítási munkálatok az 1990-es évek közepén az import nagyarányú felfutását eredményezték, főként az építési alapanyagok területén. Az export növekedése később, csak 1998-tól kapott lendületet és indult nagymértékű növekedésnek, de egy igen alacsony szintről. A szomszédokkal, Horvátországgal, Szlovéniával és a Kis-Jugoszláviával megkötött szabadkereskedelmi egyezmények, valamint az EU piacára való szabad bejutás növekedési lehetőséget nyújtottak. Ennek ellenére a külkereskedelmi deficit jelentős maradt.

A legjelentősebb külkereskedelmi partner az Európai Unió, az export mintegy felével. A fő országpартnerek Olaszország és Németország. Az Unión kívül jelentős még a szerepe Svájcnak is.

A jugoszláv utódállamok részaránya a boszniai külkereskedelemben szintén jelentős maradt, mintegy 1/3-nyi. A fő exportcikk az elektromos energia, a fa és fém termékek valamint a textil.

A külkereskedelmi deficit a fő felelőse a nagymértékű fizetési mérleg hiánynak. Ez 2001-ben mintegy 1 379 millió USD volt. A hiányt külföldi segélyekből, hazautalásokból és külföldiek boszniai költségeiből finanszírozták.

3. táblázat
Export szerkezete a főbb célországok szerint (ezer USD)

Célországok	1999	2000	2001
EU országok	224 855	282 750	395 843
Ausztria	29 826	30 442	32 454
Franciaország	6 291	5 909	7 419
Olaszország	108 353	116 305	189 136
Németország	67 831	107 685	138 758
Célországok	1999	2000	2001
Nagy Britannia	2 432	4 582	10 171
EFTA országok	63 099	114 423	107 477
Svájc	62 470	113 423	106 947
USA	7 710	9 739	10165
Törökország	12 178	19 212	4 311
Magyarország	3 489	2 745	1 755
Lengyelország	1 529	2 944	3 083
Csehország	741	3 273	2 115
Románia	109	78	123
Szlovákia	469	866	935
Horvátország	106 483	73 932	96 474
Szlovénia	45 238	59 452	67 776
Jugoszlávia	33 101	67 611	72 479
Macedónia	8 222	4 479	4 863
Közel-Kelet	2 351	3 884	1 766
Egyesült Arab Emirátusok	193	372	120
Összesen	518 081	674 703	806 430

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

4. táblázat
Import a főbb szállító országok szerint (ezer USD)

	1999	2000	2001
Összesen	2 431 152	2 290 085	2 462 771
EU országok	1 033 910	906 972	985 859
Ausztria	107 704	119 891	129 315
Franciaország	38 182	44 160	39 887
Olaszország	450 855	277 806	386 627
Németország	302 896	321 243	309 018
Nagy Britannia	16 615	17 017	13 858
EFTA országok	56 333	63 511	78 529
Svájc	51 497	60 668	74 730
USA	56 507	55 573	49 626
Törökország	27 754	20 014	23 981
Magyarország	95 480	87 818	79 045
Lengyelország	27 431	24 756	31 029
Csehország	44 828	50 814	55 249
Szlovénia	314 603	359 585	318 144
Románia	6 845	4 774	12 074
Szlovákia	8 064	9 025	8 899
Horvátország	525 680	392 033	412 231

Jugoszlávia	9 423	15 980	30 550
Macedónia	10 672	11 743	11 666
Közel-Kelet	7 064	15 187	10 339
Egyesült Arab Emirátusok	215	140	1891

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

4. Működőtőke Bosznia-Hercegovinában

Az egy főre eső közvetlen külföldi befektetések aránya a legkisebb a Balkán térségében (93 USD/fő 2001-ben). A politikai bizonytalanság, a kusza jogi helyzet, a vontatottan haladó reformok és a vonzó befektetési lehetőségek hiánya a külföldi befektetők szemében erős visszatartó erőt képez.

A szükséges jogszabályok későn születtek meg. Egy befektetés ösztönzéssel foglalkozó ügynökség felállítására 2001-ben került sor. Befektetési garanciákat nyújtó konstrukciók, intézmények felállítása is ebben az évben történt. Az entitás mindkét részén a kormányzat 2001-ben fokozta az erőfeszítéseit a befektetések ösztönzésére.

A befektetések főként privatizáció útján realizálódtak, kevés a zöldmezős beruházás. A legfőbb tőkevonzó szféra a bankszektor. A feldolgozóiparban viszont nagyon mérsékelt az érdeklődés. A főbb befektető csoportok Horvátországból, Németországból, Kuvaitból, Szlovéniából és Törökországból érkeztek. A bankszektorban a legfőbb befektető Ausztria.

Irodalom

HAJDÚ ZOLTÁN 2002: A Balkán politikai földrajza. In: Pap Norbert – Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 185-224

PROBÁLD FERENC (szerk.) 1994: Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 439-460.

Statistical Yearbook 2002. Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics

Your Gold Tourist Guide Bosnia&Hercegovina 2003. International Business Information Company, Holland p. 367